

Jožef Smej

Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651

V knjigi *Čarovnice*¹ je med literaturo tudi ime madžarskega avtorja Ferenc Schrama. V drugem zvezku z naslovom *Magyarország Boszorkányperek 1529 – 1768*, II. Kötet, Budapest 1970 (prevajam: Postopki zoper čarovnice na Madžarskem), je Schram na straneh 713–715 pod zaporedno številko 455 objavil postopek zoper Doro Baller, in sicer takole: SHIVNYAK BALÁZS ÖZVEGYE, BALLER DÓRA ÜGYÉBEN TANÚKIHALLGATÁS, OL P. 1322 Batthiány cs. l. Úriszéki iratok 1647 – 1751. 1652. jul. 4 (ZASLIŠEVANJE PRIČ V ZADEVI DORE BALLER, VDOVE PO BLAŽU SHIVNYAKU. DRŽAVNI ARHIV P. 1322, sodni spisi zemljiškega gospostva družine Batthiány v letih od 1647-1751. 4. julija 1652).

Schram je dokument, spisan na pol v latinščini, na pol v stari madžarščini, objavil v transkripciji, brez kakršnihkoli opomb. Pri branju sem postal pozoren na nekatera domača lastna imena, npr. Rahiczani, Shivnyak, Lehar, Wuhan, Nemacz, sz. Bikarcz, Agota, kernecz (zapisano z malo začetnico) in podvomil o pravilnosti transkripcije. Zaprošil sem izvirnik iz budimpeštanskega Državnega arhiva. Faksimile izvirnika tu tudi objavljam. V izvirniku se omenjena imena glasijo takole: Rakiczani, Szlivnyek, Lebar, Wukan, Nemecz, sz. Biborc (Sebeborci = Zebyborcz, 1499)², Agata, Kernecz (z veliko začetnico).

Sodnik svobodnikov³ in zaprisežena sodna prisednika⁴ so se sešli v rakičanskem in ne v soboškem gradu. Rakičan je bil v tistem času turških vpadov in plenjenj bolj varen kot soboško mesto. Zato so si za zaslišanje prič zoper "čarovnico" Doro Baller izbrali Rakičan. Rakičan se namreč v tistem času imenuje tako rekoč kot Spodnja Murska Sobota: "Datum in inferiori castello Muraj Szombat, Aliter Rakiscán, Die 6. Aprilis Anno millesimo sexcentesimo trigesimo tertio (Dano v Spodnjem murskosoboškem gradu ali z drugo besedo v Rakičanu, dne 6. aprila 1633)."⁵

Glede stanja Murske Sobote piše 18. septembra 1644 rakičanski oskrbnik Blaž Temlin grofu Adamu Bathianiju (Bathiani) v Németh Ujvár (Güssing) med drugim tudi tole: "Muraishombathnak allapotia penigh mind roszaful vagion, mint Martjancznak, mert Muraiszombati kuelsö varosnak az palankia es keretese sok hellen le egvet (...) ha az Török ide föl jön..." ("Stanje Murske Sobote pa je povsem slabše od Martjanec, ker sta palanka in ograja zunanjega murskosoboškega mesta na mnogih krajih zgoreli... Če pride semkaj Turek..."). Na ovojnico pa je Temlin zapisal tole: "To pismo naj se Cito, Cito, Cito, Citissime (hitro,

¹ Prim. Marjeta Tratnik Volasko-Matevž Košir, *Čarovnice*, Ljubljana 1995, 266. V nadaljevanju: *Čarovnice*.

² Prim. I. Zelko, *Historična topografija Slovenije I. Prekmurje do leta 1500*, Murska Sobota 1982, 81.

³ V izvirniku "Fo Biraia", kar ustreza latinskemu izrazu "Judlium", kratica za "Judex nobilium", sodnik svobodnikov. Prim. J. Smej, *Problemi gornine, desetine in rabote v Bogojini v 17. in 18. stoletju*, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 67 (1996) 172, op. 3. V nadaljevanju: *Problemi*. – Prim. tudi J. Smej, *Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju*, v: Zgodovinski časopis 49 (1995) 608, op. 6.

⁴ V izvirniku "Eskuttyey", kar ustreza latinskemu izrazu "Iurassores" (=Iurati assessores). Prim. *Problemi* 172, op.6.

⁵ De Anno 1633 Rakicsányi Transactio, OL (Országos levéltár), P. 1313, Battyány csl. et körmendi Alm. 2, lad. 7, nr. 236/2 (Državni arhiv, P. 1313, družina Battyány in körmendska, omara 2, predal 7, št. 236/2).

hitro, hitro, kar najhitreje) izroči spoštovanemu in blagorodnemu grofu Adamu Bathianiju, generalu, meni vedno milostnemu gospodu.”⁶

“Čarovnica” Dora Baller je morala biti doma nekje blizu cerkve Sv. Benedikta v Kančevcih, od koder naj bi odnesla človeško lobanjo in jo kuhala; omenjajo se namreč kraji, ki so spadali v “bedeničko” pražupnijo ali v njeno okolico.

Izpraševanje prič glede Dore Baller, ki naj bi s svojo čarovnijo naredila “kameni dež” (točo), se je vršilo po tedaj veljavnem postopku. Priča je pred izpovedjo morala priseči, zato se nenehno ponavlja izraz: “juratus et examinatus fassus est” (“zaprisežen in izprašan je izpovedal”).⁷

Kako je bilo z nadaljnjo usodo Dore Baller, nam dokument ne pove. Prav gotovo pa je niso obsodili na smrt, kakor npr. Martino Malc 3. junija 1699, ki naj bi imela svojega hudiča Gregorja in bi z njim telesno grešila.⁸

V Prekmurju, tako po ustnem izročilu kakor tudi po pisnih virih, ni primera, da bi kdaj kakega čarovnika ali čarovnico obsodili na smrt in jo usmrtili s “cesarskim mečem” ali da bi jo sežgali. Pisatelj Lojze Kozar, ki se za zgodovinske podatke zahvaljuje zgodovinarju prof. dr. Ivanu Zelku, v svoji zgodovinski povesti iz leta 1664 opisuje mučenje in usmrnitev “čarovnice” Gere, a to postavi na Štajersko, v Ljutomer, čeprav je vse drugo dogajanje v Prekmurju.⁹ Vzrok, da v Prekmurju niso obsojali “čarovnic” na smrt, je morda iskati v miselnosti Vzhoda, ki sta jo prinesla sveta brata Ciril in Metod. V Prekmurju se je ohranilo narečje stare “panonske slovenščine” (Novi zakon “z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnjeni”, 1771) in z njim vred duhovnost Vzhoda. Vzhodna ortodoksija ne izenačuje čarovništva s krivoverstvom ali s služenjem hudiču. Torej v Prekmurju niso šteli čarovnic za satanove neveste ali čarovnikov za heretike. Tudi ni sledu o mučenju, da bi izsilili priznanje, kot to beremo v raznih knjigah.¹⁰ Tega, da je Ballerjeva odnesla iz cerkve človeško lobanjo, jo kuhala in s tem čarala, tedanji pastor pri Sv. Benediktu v Kančevcih, Štefan Halek, ne povezuje s hudičem, ampak se na splošno pritožuje nad svojimi verniki, da nimajo več tistega pravega spoštovanja do svetih reči kot njihovi predniki.¹¹

⁶ Beseda “palanka” pomeni obrambni zid, narejen iz kolov, zabitih v zemljo in prepletenih s šibjem, premazanim z ilovico kot pri hišah blatnjačah. Napis na ovojnici sem prevedel v slovenščino. Izvirnik je v Državnem arhivu (OL) v Budimpešti pod številko DL 48800. Glede Turkov v Prekmurju prim. tudi J. Smej, *Murski Črnci in njihov jubilej*, Murska Sobota 1997, 5-6; Franc Vogrinčič, *Krog skozi stoletja*, M. Sobota 1999. Spretna beseda Jožefa Smeja, 2-4; J. Smej, *Bakovci in njihova zgodovina*, Murska Sobota 2001, 22-26.

⁷ Prim. *Problemi*, 164.

⁸ Prim. *Čarovnice*, 259.

⁹ Lojze Kozar, *Licenciat Janez*, Celje 1999, 290-293.

¹⁰ Prim. Lexikon für Theologie und Kirche. Fünfter Band, Herder 1996, 79. Prim. tudi Jean-Michel Sallmann, *Čarovnice, satanove neveste*, Ljubljana 1994.

¹¹ Prim. Kanonična vizitacija župnije Sv. Benedikta v Kančevcih z dne 13. septembra 1756. Sombotel-ski škofijski arhiv. Na strani 1202-1203 je zapisano tole: »Est (Ecclesia) vero lapidea, sita in praealto monte, et cum Sanctuario ad orientem est versa; in Sanctuario sub fornice, in reliquo corpore tabulata. Quod tabulatum pictum est, et habet inscriptiones. *Domus mea, Domus orationis est. Item. Ecclesias Domini, quas fundavere Parentes, perdere nituntur Nati pietate carentes. Item. Verbum Domini manet in aeternum. Sub Ministerio Reverendi Viri Dñi Stephani Halek; Item. Renovatum est Anno Domini 1676* (Cerkve je zgrajena iz kamna, stoji na precej visokem hribu, s prezbiterijem je obrnjena proti vzhodu; prezbiterij je obokan, ostali del podeskan. Deščeni oboj je poslikan in ima naslednje napise: *Moja hiša je hiša molitve. In spet. Gospodove cerkve, ki so jih pozidali starši, skušajo zapraviti otroci, ki so brez bogoljubnosti. In spet. Božja beseda ostane na veke. V času, ko je duhovniško službo opravljal prečastiti mož, gospod Štefan Halek. In spet. Cerkve je bila obnovljena v Gospodovem letu 1676).*»

Pri molitvi za rajnega (rajno) ob pogrebi je bil navadno mrlič v cerkvi. Na spominski dan, ko mrliča ni bilo fizično v cerkvi, so postavili sredi cerkve njegov simbol, tumbo, na katero so postavili lobanjo neznane mrliča, ki so jo v ta namen hranili v cerkvi.

Čaranje Dore Baller je bilo v letu 1651, dokument pa je iz leta 1652.

Dokument (faksimile) iz knežjega Battyányijevega arhiva, Körmend, ki pa je sedaj v Državnem arhivu v Budimpešti, prevajam takole:

Leta 1652, dne 4. julija

Mi, Gašpar Kondoray, višji sodnik svobodnikov Železne županije, Štefan Luthar in Gašpar Keresztury, zaprisežena prislednika iste županije, smo prišli semkaj v rakičanski grad, da bi sodno preiskali ovadbo zoper Doro Baller, vdovo po pokojnem Blažu Slivnjeku, podložnem kmetu njegove visokosti gospoda grofa Adama Battyanija

De eo Utrum (glede tega Ali)

Vprašamo torej, ali vam je znano, da bi Dora Baller preteklo leto 1651 na dan sv. Janeza Krstnika (24. junija, ob kresu – op. J. S.) izvrševala neke vrste čarovništvo in da bi s svojo čarovnijo in vražarijo s kamenim dežjem (točo) pobila bedenička in martjanska polja in vinograde; ali veste, da bi poleg tega izvrševala še druge vražarije.

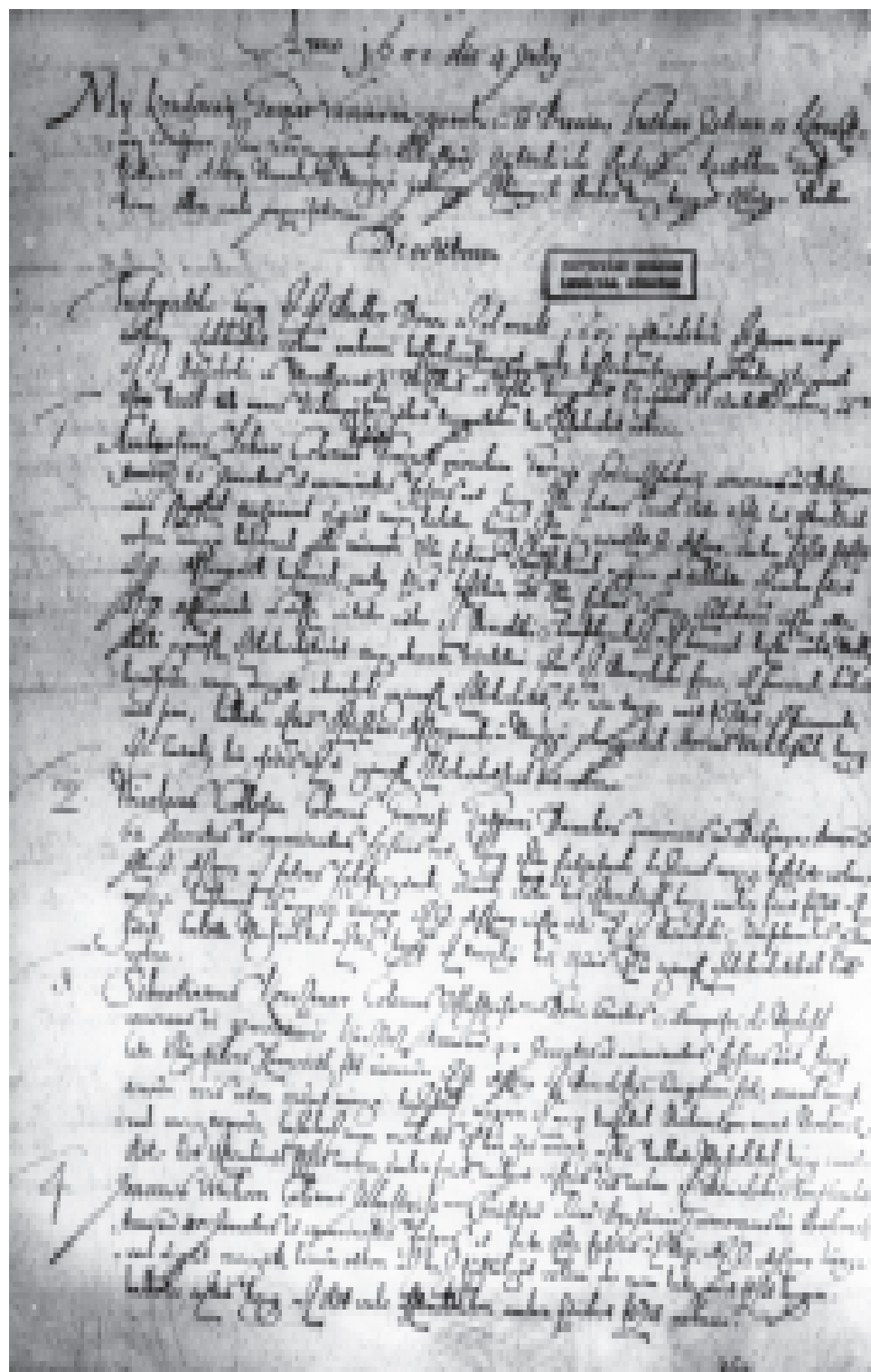
1. Ambrosius Lebar Colonus... Relictae Generosi quondam Georgii Lorinczfalvai comorans in Dolinya, Annorum 60 juratus et examinatus fassus est (Ambrož Lebar, podložnik vdove nekdanjega blagorodnega gospoda Jurija Lorinczfalvaya, prebivajoč v Dolini, 60-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): pred 16 leti je skupaj z drugimi sosednjimi prijatelji slišal, da bi prej imenovana I. ženska v svoji hiši kuhala človeško lobanjo. Skupaj s sosedi se je odpravil v hišo omenjene ženske in tam res našel človeško lobanjo. Vzel je lobanjo v roke, jo poljubil, vrnil omenjeni I. ženski, ki jo je skupaj z njim odnesla k cerkvi sv. Benedikta, od koder jo je bila vzela. Župnija sv. Benedikta jo je hotela zaradi tega hudobnega dejanja kaznovati. Da bi si pridobila milost in naklonjenost župnije, je priznala tedanje svoje hudobno dejanje. Koliko naj bi plačala župniji ali če bi sploh kaj plačala, tega priča ne ve. Od Mikloša Horvata, podložnika njene visokosti gospe Szeczijeve, pa je slišal tudi to, da bi bila lanska toča tudi učinek hudobnega dejanja omenjene ženske.

2. Nikolaus Collossa Colonus Generosi Gaspari Darabos comorans in Dolinya Annorum 62 juratus et examinatus fassus est (Nikolaj Kološa, podložnik blagorodnega Gasparja Darabosa, prebivajoč v Dolini, 62-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): v njegovi hiši je imenovana I. ženska njegovi ženi pripovedovala, da je pred dvema letoma v svoji hiši kuhala človeško lobanjo, in da je imenovana I. ženska sama odnesla lobanjo nazaj k cerkvi sv. Benedikta. Tudi od drugih je slišal, da je bila tudi lanska toča posledica njenega hudobnega početja.

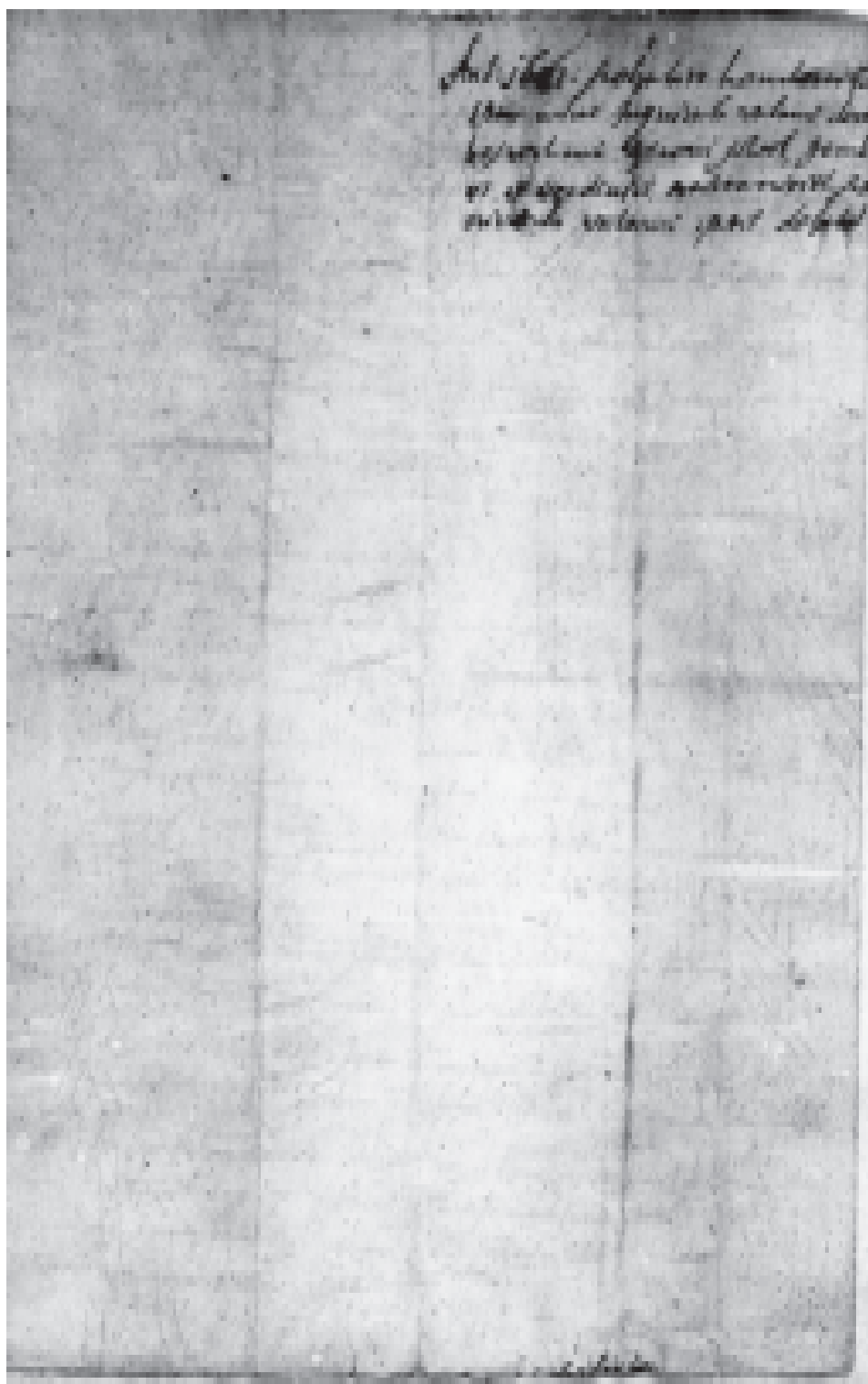
3. Sebastianus Korczmar Colonus Illustrissimi Domini Comitis Francisci de Nadasd comorans in promontorio Küczecz Annorum 40 juratus et examinatus fassus est (Sebeščan Korčmar, podložnik presvetlega gospoda grofa Franca de Nadasdija, stanujoč v zaselku Kükeč, 40-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Fatens (izpovedovalec) je na lastne oči videl, kako je omenjena ženska I. šla gor proti cerkvi sv. Benedikta, od tam pa se je po drugi poti vrnila k svoji hiši; isti dan je šla od svojega doma v Bodonce; ko se je iz Bodonec vračala, zaradi toče ni mogla priti do svoje hiše; od drugih je slišal tudi to, da naj bi pred dvema letoma kuhala človeško lobanjo, ki naj bi jo tudi odnesla nazaj k cerkvi sv. Benedikta.

4. Joannes Wukan Colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz comorans in Bokracz Annorum 35 juratus et examinatus fassus est (Janez Vukan, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Bokračih, 35-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Fatens (izpovedovalec) je tisti dan videl, da je bila omenjena ženska I. s svojo hčerko sama doma; hiša naj bi se bila kadila od dima, ni pa videl, kaj je kuhala. Slišal pa je tudi to, da naj bi pred leti kuhala človeške glave ("ember feieket").

5. Georgius Peczek Colonus Illustrissimi Domini Comitis Adami de Battyan comorans in

- [illegible]

Bokracz Annorum 60 juratus et examintus fassus est, et dicit se nihil scire (Jurij Peček, podložnik presvetlega gospoda grofa Adama de Battyanija, stanujoč v Bokračih, 60-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal, rekoč, da ničesar ne ve).

6. Joannes Soczicz Colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz, comorans in Bokracz Annorum 40 juratus et examinatus, fassus est (Janez Sočič, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Bokračih, 40-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Od drugih je slišal, da naj bi omenjena ženska I. v preteklih letih kuhala človeško glavo; o lanski toči pa ne ve ničesar.

7. Blasius Barbaricz Colonus Illustrissimae Dominae Comitissae Barbarae de Battyan comorans in Kernecz Annorum 35 juratus et examinatus fassus est (Blaž Barbarič, podložnik presvetle gospe grofice Barbare de Battyan, stanujoč v Krncih, 35-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je, da naj bi bila omenjena ženska I. tisti dan obhodila ozemlje peterih ali šesterih vasi, kaj drugega pa ne ve ničesar.

8. Georgius Korczmar Colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz comorans in Kernecz Annorum 28 juratus et examinatus fassus est (Jurij Korčmar, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Krncih, 28-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Ve, da je bila tisti dan trikrat v njegovi hiši in da je na svoje oči videl, kako se je odpravila k cerkvi sv. Benedikta in kako je nazaj grede nekaj nosila pod pazduho; od tam je odšla v Bodonce in kar hitro nato je padala velika toča.

9. Sebastianus Korczmar, colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz, comorans in Kernecz, Annorum 45, juratus et examinatus fassus est (Sebeščan Korčmar, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Krncih, 45-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je od drugih, da je bila pri cerkvi sv. Benedikta, a kaj naj bi počenjala, ne ve.

10. Michael Kollossa, Colonus Generosi Gaspari Darabos, comorans in Dolinya, annorum 32, juratus et examinatus fassus est sicuti praecedens (Mihael Kološa, podložnik plemenitega Gašparja Darabosa, stanujoč v Dolini, 32-leten je zaprisežen in izprašan izpovedal enako kot prejšnji).

11. Petrus Jakussa, Colonus generosi Joannis Nadasdi, comorans in promontorio Kúcycz, Annorum 24, juratus et examinatus fassus est sicuti praecedens (Peter Jakuša, podložnik plemenitega Janeza Nadasdija, stanujoč v Kukeču, 24-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal kot prejšnji).

12. Georgius Nemecz Colonus Illustrissimi Domini Comitit Nicolai à Ziriny comorans in sz. Biborc Annorum 65 juratus et examinatus fassus est (Jurij Nemecz, podložnik presvetlega gospoda grofa Nikolaja Zrinyija, stanujoč v Sebeborcih, 65-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je od drugih, da bi zaradi nje nastala lanska toča.

13. Stephanus Pecsek Colonus Illustrissimi Domini Comitit Adami de Battyan comorans in Kernecz Annorum 35 juratus et examinatus fassus est sicuti praecedens (Štefan Peček, podložnik presvetlega gospoda grofa Adama Battyanija, stanujoč v Krncih, 35-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal kot prejšnji).

14. Gregorius Korczmar Libertinus comorans in promontorio Kúcycz Annorum 53 juratus et examinatus fassus est (Gregor Korčmar, svobodnik, stanujoč v Kukeču, 53-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je od drugih, da bi zaradi nje nastala lanska toča.

15. Agata Hassaij Colonissa Relictae Georgij Kereszturij comorans in Kernecz Annorum 38 jurata et examinata fassa est, et dicit se nihil scire (Agata Hašaj, podložnica vdove po pokojnem Juriju Keresturiju, stanujoča v Krncih, 38-letna, je zaprisežena in izprašana izpovedala, da ničesar ne ve).

Coram me Caspare Kondoray Judlium Cottus Castriferrei, manu propria (Pred menoj Gašparjem Kondoray, sodnikom svobodnikov Železne županije, svojeročno)

Coram me Caspare Kereszturi juratum assessorem Cottus Castriferrei (Pred menoj Gašparjem Keresturijem, zapriseženim prisednikom Železne županije)

Coram me Stephano Luthar juratum assessorem Cottus Castriferrei (Pred menoj Štefanom Lutharjem, zapriseženim prisednikom Železne županije)

(Del zadnje vrstice je v izvirniku odtrgan. Prepozicija "coram", "pred" se veže z ablativom, zato bi bilo lahko tudi "jurato assessore", zavoj navzgor v izvirniku pa bi kazal na akuzativ – op. J. S.).

Zusammenfassung

Ein Hexereifall in der Pfarrei Sveti Benedikt in Kančevci aus dem Jahre 1651

Jožef Smej

Ferenc Schram veröffentlichte im Buche Magyarországi Boszorkányperek 1529 – 1768, II. Kötet, Budapest 1970 (Die Verfahren gegen die Hexen in Ungarn 1529 – 1768, II. Band) auf den Seiten 713 – 715 unter der nacheinander folgenden Nummer 455 das Verfahren oder besser ausgedrückt: Das Verhör gegen die Angeklagte Dora Baller, und zwar ohne irgendwelche Anmerkungen. Man beschuldigte Dora, dass sie am Tage des hl. Johannes des Täuflers am 24. Juni 1651, den menschlichen Schädel kochte und damit den Hagel verursachte. Den Schädel nahm sie aus der Pfarrkirche Sveti Benedikt in Kančevci.

Die Transkription von Ferenc Schram ist aber nicht genau, besonders, was die slowenischen Namen betrifft, zum Beispiel Rahiczani (richtig: Rakiczani), Shivnyak (richtig: Szlivnyek), Lehar (richtig: Lebar), Wuhan (richtig: Wukan), Nemacz: richtig Nemeecz), Bikarcz (richtig: sz. Biborcz) usw. Deshalb suchte ich das Budapester Staatsarchiv an, man möge mir das Faksimile des Originals senden und so ich veröffentliche hiemit dieses Faksimile ins Slowenische übersetzt. Das Dokument ist teilweise in der lateinischen, teilweise in der alten ungarischen Sprache niedergeschrieben. Gegen die "Hexe", welche schon mehrere Jahre sich mit der Hexentätigkeit befasste, namentlich Dora Baller, wurden 15 Zeugen einvernommen. Es ist unbekannt, ob sie nach dem Verhör als Angeklagte im Jahre 1652 verurteilt worden wäre oder nicht. Bestimmt folterte man sie nicht. Auch das Todesurteil wurde nicht gefällt.

In Prekmurje (Übermurgebiet) geschah es in keinem Falle, dass man irgendwelchen Zauberer oder Hexe zum Tode verurteilte und dass man ihn oder sie durch mit dem sogenannten "Kaiserschwert" oder durch die Hexenverbrennung am Scheiterhaufen hinrichten wurde.

Die östliche Orthodoxie nämlich verbindet die Hexentätigkeit weder mit irgendwelcher Ketzerei noch mit dem Teufeldienst. Diese Überzeugung die heiligen Brüder Cyrill und Method von Osten zu den pannonischen Slowenen brachten.

Die Einvernahme der Zeugen gegen Dora Baller fand im Schloss von Rakičan und nicht im Schloss von Murska Sobota statt, weil zu dieser Zeit wegen der sehr vielen und häufigen türkischen Einfällen und türkischen Rauben das Schloss von Rakičan viel befestigter als die äussere Stadt von Murska Sobota gewesen war. Rakičan wurde damals nach dem Dokument "Transactio" als Untere Murska Sobota genannt: "Datum in inferiori Castello Muraiszombat, Aliter Rakicsan, die 6. Aprilis 1633 "(Gegeben im Unteren Schlosse Murska Sobota, mit dem anderen Worte Rakičan, am 6. April 1633).